
THE TRVSTEES OF THE
PVBLIC LIBRARY
LVX
OMNIVM
CIVIVM
MDCCCLII
MDCCC LXXVIII
OF THE CITY OF
BOSTON
1852 1878

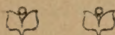
JUEUS A MANRÈSA

PUBLICACIÓ DEL ECCELENTÍSSIM AJUNTAMENT
VOLUM III

Jueus a Manrèsa

AMPLIACIÓ DE LA CONFERÈNCIA DONADA EN EL «CENTRE ESCURSIONISTA DE BAGES» EL DIA : : 16 DE NOVEMBRE DE 1908 : :

JOAQUIM SARRET Y ARBOS

MANRÈSA:
Imp. d' Antòn Esparbé y Sèrra
Plassa de Sta. Llucía, 6
1917

PROLEG

A la nit del día 16 de novembre de 1908 vaig tenir la inmerescuda honra de donar una conferència als sòcis amics del *Centre Escursionista de Bages* sobre el tema curiós e interessant «Els jueus a Manrèsa».

Reunits en el vast saló de nòstre hostatje social, vaig dirigirme al nombrós públic comensant ab les següents paraules que per vía de pròleg he pensat reproduir.

«Estimats companys: Avuy comensèm les vetllades de hivèrn, que 's costum celebrar en aquèst Centre. Elles son un bell recòrd d' aquèlles que en altre temps celebraven les famílies de nòstra tèrra.

»Constituits axís, en societat, podèm dir que som en família. ¿Què volèu mès bonic, atractiu y agradíbol d' una família que 'l trovarse aplegats en sa casa payral, còm estèm nosaltres, y passar les vetlles d' hivèrn al redós de la llar y al escalf de la llenya y tions - que aquí no hèm de menester perque tením dintre 'l nòstre pit el fòc del amor patri que 'ns alenta — remembrar aquèlles hermoses rondalles que donaven caracter típic a la nòstra tèrra?

»Prò, de rondalles, jò no 'n sé; ni de qüentos que piquin a història tampòc vos ne puc dir, perque no es aquèsta la meva dèria, ni ha sigut còsa que hagi ficsat gaire la meva atenció

»Jò us esplicaré històries que no son qüentos ni ronda-

lles. Tot el que vos diré ho he trovat, còm sabèu, en aquèlls *paperòts vells* que 'n díuen alguns particulars y que vosaltres entenèu molt be que merexen un altre mot mès agradable y els hi correspòn un altre llòc mès digne que 'l que moltes vegades se 'ls hi dona.

»Son documents aquèstos de antigues centuries que reflecsen la veritat, el mòdo d' ésser y la manera de obrar de nòstres gloriosos avantpassats que tan se desvetllaren en mantenir les llibertats de la tèrra y donarnos a nosaltres una pauta inesborrable per a fer vía cap al engrandiment y cap al progrés.

»Tot lo que us diré ho podèu ben crèure, y encara que algunes còses us sèmblarán contes de vella—per ésser molt estranyes comparades ab els usos y costums nòstres—no hi posèu pas cap dubte: ja us ho he dit, les he trovades en aquèlls libres apergaminats que, tan respectables com admirats, es guarden curosament en els arxius d' aquèsta ciutat.

»Dexant de banda, doncs, altres paraules d' entreteniment que s' acostumen gastar avans d' entrar en matèria, us diré que avuy hèm de tractar dels jueus a Manrèsa.

»¿Vritat que no us esgarrifa 'l sentir aquèsta paraula jueus? Es clar que no: perque vosaltres, tots hèu llegit les històries y sabèu molt be que a Catalunya hi havíen bregat una pila de centuries aquèlla mèna de gent.

»Dòncs, bé: jò m' he proposat fervos vèure que a Manrèsa n' hi havía de jueus en aquèll temps que alguns classifiquen de barbarie e intolerancia religiosa.

»Jò us contaré les relacions que teníen els jueus ab els cristiáns y la separació d' uns y altres en l' ordre civil y en el religiós; vos esplicaré còm y aont vivien, la Sinagoga, l' Aljama, les cases, mobliari y els banys dels jueus, les seves festes, el seu ball, molt semblant a la sardana; y per fí, vos diré còm anaven vestits, còm se distingíen dels demés ciutadans, lo que fèyen y..... moltes altres còses que la vòstra regoneguda ilustració entendrá perfectament, encara que jò no hu sápiga esplicar.»

Es natural que una comferencia, per interessant que sía

el tema, no deu durar molt temps a fí de que no 's cansi el públic ni el conferenciant; y per axò dèc escusar el dir que vaig fer no mès que resumir el treball que avuy dono a la estampa, corretgit y aumentat, esperant que 'l lector estimat usará d' indulgència si no he sapigut tractar còm se merèx un assumpto de tanta importancia pera Manrèsa.

J. Sarret y Arbós.

CAPITOL I

VINGUDA DELS JUEUS A ESPANYA Y CATALUNYA.—OPOSICIÓ DELS CATALANS Y PROHIBICIONS.—OPRESSIÓ SEGONS LES LLEIS.—APRECI DELS MONARQUES.—LLIBERTATS, RESTRICCIONS Y PRIVANCES.

Diuen les cròniques antigues, y ho repetexen les modèrnes, que 'n l' any 115 de la era cristiana hi va haver a Jerusalèm un comensament d' insurrecció per part dels jueus que s' anava fent mès gran a discurs dels anys, fins arribar a èsser imponent y formidable en l' any 131 que era el de la dominació d' Adriá, emperador de Roma.

Aquesta insurrecció—que va triunfar—l' acapdillaba en Barcsebás, qui va regnar quatre anys a Jerusalèm còm a príncep, y després reconquistada per els romans, l' emperador Flaviá va ordenar l' espulsió dels jueus de Palestina y sa completa dispersió per el mon.

Alguns autors atribuèxen aquèxa espulsió dels jueus a un càstic de rassa, per haver sigut la causa de la mòrt de Jesús, quedant vils esclaus, venuts trènta per un diner —molt mènys qu' ells compraren a Jesús—, y condemnats a anar pel mon sens direcció ficsa, èssent la mòfa y l' escarni de tothòm.

Sía còm sía, trasladats els jueus a tèrres estranyes aont no constituíen la *massa* o majoría del pòble, la seva condició y estat fou bastant tolerable, principalment a Espanya

aont vingueren en gran número després de la emigració decretada.

També en varen venir a Catalunya de jueus; y per haver sigut sempre fèrtil, abundant y de clima templat hi acudiren a grans bandades: aquí s' hi establiren y la dominaren en part fins arribar a ocupar els principals càrrecs de la república ab grèu sentiment dels cristiáns que clamaven còntra aquèlles llibertats.

Era natural que 'ls fills del país s' hi oposessin fòrtament a aquèst principi de dominació dels jueus a Catalunya; dòncs que 'n aquèll temps que hi havia tan interés en estirpar la heregía que amenassava malejar la familia cristiana, y no mès es trevallava en fer desaparèxer del pòble les práctiques supersticioses, reliquies del gentilisme y en combatre l' influència hebrèa que ja comensava a ésser poderosa en totes les poblacions, era forsós que 'ls podèrs pùblics en tots sos rams fessen les prohibicions encaminades a aquèst fí, merexent particular atenció, les que dirèm:

Prohibíen terminantment tota conexensa y matrimòni entre una cristiana y un jueu.

Amonestaven als amos de les heretats y tèrres cultivades, que no dexessin vendrer els fruits per els hebreus.

Vedaven, baix pèna d' escomunió, el que 'ls clèrgues o faels llecs, fessin vida comuna y menjessin ab jueus y que 'ls cristiáns casats o que tinguessen muller pròpia no podíen cohabitar ab jueua o dòna gentil.

Còm que ab aquèstes prohibicions y les altres decretades per el Concili de bisbes, se obligava als jueus a viurer estretament dintre 'l territòri d' Espanya; aquèstos varen oferir al Rey grans sumes de diner pera que revoqués el decret, prò el catòlic monarca Recarèd, ni diner ni súpliques volgué acceptar.

En l' any 616, governant el monarca Sisebut, va publicarse l' orde que tots els jueus, baix pèna de la vida, se havíen de convertir al cristianisme: els uns varen obeir l' orde, els altres varen emigrar a Fransa, y els que de moment se convertiren no tardaren en abdicar y continuar les práctiques de son antic ritme.

En l' any 694, es cansaven els jueus de viurer tant oprimits per les lleis civils y religioses y comensaren a revelarse; prò es va reunir altra vegada el Consell dels bisbes y ordena que tots els jueus, no sòls de Catalunya sino de tot Espanya, ses mullers y fills fossen esclaus dels cristiáns y que fossen distribuits entre pòbles, no permetent que tinguessen ses reunions ni practiquessen cap acte referent al seu culte; y arriba tant enllá aquèsta opressió que fins els prenien els fills al arribar a la edat de sèt anys, y els repartien entre 'ls cristiáns pera que 'ls ensenyessin la doctrina cristiana.

Després de breus intèrvals de persecucións en la etat mitjana varen obtenir els jueus un periodo favorable al desenrotllo de ses negòcis y fins de ses costums, mercès a la influència que alcansaven per mèdi del comèrs y les simpaties que 's guanyaren del monarca que 'n trèya moltes sumes pera ses empreses militars o pera altres gastos.

De la lliberalitat dels monarques varen alcansar el jueus tolerancia y protecció y fins l' ésser considerats en Catalunya còm a hòmes lliures. Però no 's crègui que aquèstes llibertats les tinguessen en grau superior ni en el metex que 'ls naturals del país, perque al fí y al cap eran gent intrussa, ab doctrines diferents y sempre havíen d' ésser mirats al mènys ab indiferència per part dels cristiáns,

Malgrat ésser considerats relativament els jueus còm a hòmes lliures, tenien les seves restriccions per dissentir ses idèes de les de la generalitat del país.

Anem a vèure quínes eran aquèstes restriccions.

Primerament cap jueu podía tenír esclau cristiá.

No podíen construir nòves sinagogues—ja vèurèm lo que eran aquèstes—, ni engrandir les que posseíen.

No podíen tenir a son servèy cap persona cristiana ni ocuparla en les fèynes de la casa, si no era que fos independent y viurer fòra de casa jueua.

Que tots els anys el día del divèndres sant havíen de tenir les pòrtes y finestres de sa casa tençades, y privats de sortir al carrer.

No podíen desempenyar cap cárrec ni emplèo oficial o públic.

No podíen servir de testimònis còntra els cristiáns, prò estaven obligats a la contraria, o sía, rèbrer les declaracions de aquèstos en còntra d' ells.

Havíen de pagar als cristiáns els dèlmes de prèdis y de tèrres; y finalment

Havíen de usar un vestit diferent pera que fossen coneguts de tothòm.

Ab motiu del perill d' invasió del Principat y «per resistir les hòsts que 's preparaven per venir còntra aquèsta tèrra» es feu altra restricció ab la carta del rey En Pere, fetxada a Teròl a 2 nones (día 4) janer de 1284, encarregant al Veguer de Manrèsa guardi y guardar fassa les fronteres de vegueries perque cap jueu de aquèsta tèrra puguin sortir fòra y si algun ne trovarán que 'ls capturin ab tot lo que ells portarán y que 'ls tinguen prèsos fins a nòva orde.

Mana el Veguer observar aquèsta disposició y a mès diu que 'l Sr. rey li ha personalment manat, *boca a boca a Saragossa hon nos erem abel*, que encarregués a tots els seus sòtsveguers que fessen justícia a tothòm (1).

Dexèm les consideracions que podríem fer sobre la llibertat y la vía que ab aquèsta varen seguir el jueus de Catalunya y passèm a tractar encara que sía breument de la estada dels jueus a Manrèsa,

(1) Fou feta a Manresa pública crida a 3 idus (día 11) de dit any.—Libre Manual del Veguer—Arxiu Municipal.

CAPITOL II

Els jueus a Manrèsa. — Llibres del arxiu notarial.— Carrer de jueus o call.—Cementiri.

De la existència dels jueus a Manrèsa y de sos negòcis y ocupacions, en son testimòni: Primerament una multitut de llibres escrits a má que 's guarden en els arxius de la ciutat y principalment en l' arxiu notarial d' aont hèm tret casi tots els datos que mencionarèm mès avant.

El primer de aquèstos llibres es un infòlio ab cubèrtes de pergamí que conté très mans de paper escrit. Comènsa a 16 kalendes octubre (16 setembre) de 1294 y acaba a 5 kalendes abril (28 mars) de 1302; y en el sobre de la cubèrta diu ab llètres de la època: «Primus liber judeorum».

Les escriptures que s' hi llegèxen, en aquèst llibre, son varis contractes entre jueus y cristiáns, preceint la fórmula del jurament solèmne per la lley de Mòisès, prèstams de diners, etz.

Els altres llibres son de la metexa grandária en l' ordre següent d' anys:

1304-1310

1310-1312 ab la següent inscripció posada al llom: *Tertius liber judeorum, dei inimicorum.*

1317-1319=*Liber judeorum quartus.*

1319-1321=No 's llegèx l' inscripció.

1323-1325=*Liber judeorum septimus.*

1324-1325=No 's llegèx l' inscripció.
1327-1329=*Liber judeorum decimus.*
1329-1331=*Liber judeorum undecimus.*
1333-1336=No 's llegèx l' inscripció.
1337 1340=id. id. id.
1340-1343=id. id. id.
1343-1352=*Liber secretariorum aliame judeorum minorise.*
1345-1347=No 's llegèx l' inscripció.
1364-1392=En aquèst darrer hi falten molts fulls (1).

El que el primer llibre comènsi en 1294, no vòl dir que aquest any fos el de la vinguda dels jueus a Manrèsa, dòncs tením datos de fetxa anterior que revèlen havèrni molt avans, prò còm eren pòcs en número y no havíen obtingut gran importáncia, el seu periodo de prosperitat y relatiu benestar no fou fins a primers del sigle XIV, en que es pogueren dedicar tranquilament a la reglamentació de servèys y actes públics de la seva comunitat o Aljama.

Altre testimòni de l' eczistència de jueus a Manrèsa es el carrer que encara avuy ne dièm *dels jueus* y que antiguament es dèya *el call*, y mès ensá la *grau dels jueus*.

Avans de construirse l actual Casa de la ciutat (sigle XVIII) hi havía en el subsòl que aquèsta ocupa, la còrt, o sía, el casal de la Curia del Veguer y Batlle ab ses corresponents voltes, de cara a la plassa, tencant el carrer o *grau dels jueus* dugues pòrtes: una a la banda de la plassa y altra a la del carrer de Na Bastardes.

Es de sapiguer que l' actual carrer dels jueus per un cap y per altre tenía mès estensió o llargaría que no te avuy, arribant pel cap d' avall fins a la plassa de 'n Jaques. Els jueus de Manrèsa no eran pas molts y cabíen pròu en dit barri.

Se 'n dèya la *grau dels jueus* perque en dit carrer hi havía unes graus que foren tretes en 1887 quan se fèu la rasant actual.

La clau d' aquèstes dugues pòrtes estava en má y po-

(1) Hi ha varios fragments de llibres de jueus en el arxiu del Cabildo de la Seu y en el Municipal.

dèr del Batlle, qui tenia la jurisdicció del Call y en els díes y hòres senyalades, donava orde de tancar el barri que formaven les cases dels jueus

Eran els díes, segons hèm trovat referèncíes en alguns escrits, els que el pòble cristiá celebrava solèmnement ses festes públiques y les hòres, tots els díes, de desde entrada de fosc a la matinada, o, sía desde 'l tòc d' oració del vespre al del matí següent.

En aquèst barri o clòs hi tenien els jueus sos temples, ses cases, sos banys, ses tendes y sos tresors.

Altre testimòni de la eczistència dels jueus a Manrèsa, es el cementiri que teníen fòra 'ls murs o muralles de la ciutat en el llòc o partida que encara avuy ne dièm la *Fossana dels jueus*, detrás de Puigterrá y partida *les Tortoñes*.

De manera que tením justificada la eczistència dels jueus a Manrèsa en el barri, clòs o grau del metex nòm, pròp de la cort o curia del Veguer y del Batlle, o sia al amparo de la primera autoritat civil de la població, pera que fossen vigilats y ningú pogués insultarlos (1).

(1) En altres poblacions de Catalunya hem notat que 'l call o barri dels jueus també era molt aprop del casal de la autoritat, civil de cara a la plassa pública.

CAPITOL III

¿Quín número de jueus hi havía a Manrèsa?—Visita al call.—Aljama, sinagoga y escòla. — Personal—Cases, banys, mòbles y vestits dels jueus.

¿Podèm sapiguèr el número de famílies jueues que hi havía a Manresa proporcionalment al número de habitants?

Els autors que han escrit la estadística de aquesta ciutat la consideren molt populosa avans de sa darrera destrucció pels mòros.

En axò no hi tením rès que dir, perque destruida y cremada la ciutat varen desaparexer els testimònis documentals que 'ns podríen trèure de duptes. Prò hi ha algún autor, pòc escrupulós que, ab referència als jueus, ficsa «a més de cinc centes les familias hebreuas que 's trovaban establertas a Manresa en el sigle XII, y no en menor número en la época de sa espulsió», que fou en el sigle XV, y planyentse d' aquèsta espulsió seguida de les guerres y de les pestes que delmaren la Europa entera, afegèx que la ciutat de Manrèsa de unes 30.000 ánimes que contenía en el sigle XV, a primers del XVIII es vejé reduida a sòls 6.000 ánimes (1).

Precisament hèm trovat un document d' aquèsta època que es tot una revelació en còntra del apuntament anterior.

(1) Mas y Casas, Ensayos Históricos de Manresa, páginas 196 y 197.

Es una súplica enviada pels honorables Concellers de Manrèsa al rey, demanant rebaxa del tribut que havíen de pagar per la questa: la qual súplica es de fetxa 28 novembre de 1485 y en sa part que 'ns interèssa en aquèst moment diu: «que com en temps que la poblacio de ¡aquella—Manrè»sa—era de mes de DOS MILIA FOCHS la questia real de aque»lla fos de dotse milia sous cascun any—se referex a la »epoque de construcció de la Cequia (1339)— apres per cau»sa de les morts aquella diminuida acerca de MIL FOCHS, la »dita questia fonch reduida a set milia sous cascun any per »lo senyor rey En Pere de gloriosa memoria — vòl dir la »peste de 1348 —. E com senyor molt excellent per causa »de les passades turbacions de aquest Principat — la guè»rra de 1460 a 1472—la dita ciutat de Manresa sia estada »diminuida no solament la meytat en lo nombre dels habi»tadors mas encara en les facultats es stada diminuida de »quatre parts les tres o mes, car senyor de cerca SET CENTS »FOCHS que ans de la guerra eran en dita ciutat huy no bas»ten a TRESCENTS FOCHS etc...»

De manera que encara que eczageressin un pòc els zelosos Concellers, tractantse de alcansar la natural rebaxa de un impòst, sempre carregós per una ciutat de pòca fortuna còm allavòrs era Manrèsa, devèm considerar que els 300 fòcs a quatre indivíduos per cada un, son 1200 habitants y els 700 arribaríen a 2100, si be nosaltres volèm que fossin a tot estirar, que ja es massa, de cinc a sis mil.

Ni ab aquèst número de habitants podèm admètrer que els jueus de Manrèsa constituissen cinc centes famílies que no havíen de cabre en un barri tant petit còm era el *call juich* ab les cases de planta baxa y un pis.

Altre document que copièm mès avant, referent a un tribut que havíen de pagar en 1346, les Aljames de Catalunya, declara les quantitats que tocaven a cada una de elles, en la següent forma: La Aljama de Barcelona, 70 £ 16 § 8 diners.—Tárrega y Vilagrassa, 35 £ 8 § 4 diners.—Vilafranca, 31 £ 17 § 6 diners.—Montalban, 21 £.— Lleyda, 14 £ 3 § 4 diners. — MANRESA, 12 £ 8 § 6 diners, y la del Camp de Tarragona, 10 £ 12 § 6 diners.

Per consegüent hèm de confessar que la Aljama de Man-

rèsa era de les mès reduídes y no es provable que arribessin a cinc centes les famílies jueues que hi havía a ciutat en aquèsta època.

Ara, ens hèm de permètre la llibertat d' entrar dintre aquèst carrer dels jueus y visitar, encara que sía de pensament, sos temples, ses cases, sos banys, ses tendes, etz., y vèurèm lo que hi feyen els jueus allí; còm se gobernaven y quines costums tenien.

Formaven la Aljama de Manrèsa, el conjunt de jueus que fèyen residència en la ciutat.

Els temples eran la Sinagoga y la Escòla, tot comprès dintre el metex casal. La primera era la sala o estancia aont se juntaven els jueus pera la celebració de les ceremònies de son culte y aont anaven tots a pregar y a escoltar la doctrina de Mòisès.

Justifiquen lo dit avans les nòtes següents tretes dels llibres dels jueus de aquèsta ciutat:

«1316.—Divendres kal. (día primer) de octubre.—En presencia de Miquel Granoya scriptor de la Batllia de Manresa=Salomon Vitalis, Jucep Baroni, Maymonus de Minorisa, Maymonus Sers, Abraam Salvat, Baronetus Vitalis, Astrugus de Ripullo y Abraam Vitalés jueus habitants en Manresa constituits personalment en dita ciutat «in domo ubi faciunt oracionem» elegiren per inquisidors del any seguent á Salomon Vital y Jucef Baroni quins varen jurar «per deum et decem precepta habitas quam deus dedit Moysi in monte Sinay» que obrarant diligentment en dit any segons les ordinacions del Sr. Rey».=Manual de la Batllía, 1316-1317.—Arxiu Municipal.

«1341—3 kal abril (30 de mars).—Astrug Juceff Davit de Ripoll, Alamar Salomon, Juceff Coffeti, Çarch sa barra, Vitalis Adreti, Perlonus Caravida y Barcelay Tabib, jueus de Manresa reunits en la casa ahont tenen la Sinagoga nombran procuradors a Roverer Salomon y Juceff Baron y Baron Juceff son fill pera comparexer devant el Rey o en

la seva Cort per interesar sobre el tribut que dit Sr. Rey fa pagar a ells y a la aliama dels jueus de Barcelona y altres.»=Llibre dels Jueus—Arxfu Municipal.

«1342—8 kal febrer (24 janer).—En presencia de Pere Nadal notari y dels testimonis suscrits especialment convocats y congregats en la Aliama dels jueus de Manresa en una casa anomenada Sinagoga dels jueus de dita ciutat «que est satis prope platheam ejusdem» intervenint la autoritat de Pere de Sala batlle de la dita ciutat per el Sr. Rey, varen nomenar procuradors sindics á Baron Jucef y Astruc Jucef germans y Rovent Salomo jueus de dita ciutat presents per a recullir, tatxar, etc., tots els negocis de dita Aliama.»

En altre diu: «Quod cum aliama judeorum callis judaici minorise..... in qua sinagoga venerunt en número de sex decim judeorum ipsius aliama et facientes aliamam predictam, etc.....»

No podèm ficsar a quin indrèt, del barri de jueus, cauría aquèst importantíssim casal, dòncs que ab les nòves construccions de edificis tot ha desaparescut.

Creyèm que es dels jueus un dels portals de la casa anomenada l' *hostal del gèya*, a ma esquèrra, baxant de la plassa major. A la del costat s' hi han fet desaparèxer unes finestrètes gòtiques que indicaven també ésser dels jueus.

El personal de la Sinagoga el formaven un rabí o *sacerdot* per els actes espirituals y religiosos, un Concell de proòms pera l' administració y govèrn comunal, un secretari, un mèstre de minyons y un metje.

Les cases dels jueus eran diferentes de les nòstres: eran totes de pedra trevallada, ab una pòrta d' entrada y finestres tapades ab rexes de fèrro: constaven moltes de les cases, de baxos, un pis y el terrat, aont pujaven per oír les disposicions que se 'ls donaven de desde la Aljama.

Era de rúbrica que el *cadi* o l' agutzil del cadi en son nòm, tocave un còrn o cornèta de desde la casa de la Aljama y tots els jueus havien de pujar als terrats a escoltar les ordres que se 'ls donaven.

En la planta baxa també era de rúbrica tenirhi un dipòsit d' aigua pera banyarse tots els díes, còm ho fèyen, principalment les dònes, segons preceptuaven les lleys juives; aquèsta costum era tan fonamental èntre 'ls jueus, que la consideraven un element necessari pera conservar la salut y preservarse de les enfermetats de la vida.

En tant es veritat l' eczistència de banys en les cases de jueus a Manrèsa, que 'n l' any 1341 a 3 kal. novembre (30 octubre) Arnau Blanquer marxant de Manrèsa va llogar per cinc anys a Jucef Baroní, Rovent Salomon, Paulon Caravida y altres jueus de dita ciutat una casa ab sos banys, situada al carrer anomenat dels jueus, per el prèu de 10 sous cad' any.

Vègis les nòtes següents que transcribím dels llibres dels jueus.

«1341—3 kal novembre (30 octubre) = Arnau Blanquer *aventurerius* de Manrèsa lloga per cinch anys a Jucef Baroni Rovent Salomon Paulon Caravida y altres jueus de dita ciutat una casa petita o baxa—quandam donum inferiorem—de aquellas casas que te y posseex en el carrer anomenat *dels jueus* en la qual casa de present construex á ses expensas «balnea in quibus uxores vestri possint balneare per dictum tempus in quibus balneis faciam et habeam facere discurrere aquas qui tempore pluviarum discurrerint de terratis dictarum domorum mearum» y per el lloguer deuen donarli 50 sous per dit temps axo es 10 sous per cada any.

«1341.=12 kal. desembre (20 novembre) = Agnes uxor Berengarii de Moraria q° civis minorise confessa á Alamario Salomon jueu de Manresa que esta satisfeta á sès voluntats fins el dia present en tot el lloguer «quod vos et alii judei minorise me dare et solvere teneamini vos ratione locacionis» que va fer per cert temps de «quadam domo hospicii mei quod habeo in civitate minorise in qua domo faciebatis balnea». — Ts Fco. de Luca fuster y Pere Barriach.»

Essent les cases baxes, còm hèm dit, necessariament els mòbles debíen ésser pòcs y sensills—dexant de banda les

cases dels jueus rics): un llit, una taula, una cadira y un llum d' òli o candelero, eran els mòbles de la cambra; el llit era sens adornos y no tant còmodo còm el que tením nosaltres; usaven ja aleshòres uns cortinatjes de tela de trama que 'n dièm *mosquiters*, que servíen pera evitar les picades dels mosquits. Els rics teníen el llit de marfil, adornat ab teles precioses, ab sos corresponents coxins y matalassos, que ells també en dèyen el metex nòm (1).

Els altres mòbles d' us domèstic eran segons el carecter y les necessitats de cada familia. En els inventaris dels jueus, que son en els llibres dels notaris de aquèsta ciutat, es vèu tot el parament de casa que teníen els jueus rics. Son dignes d' ésser estudiats.

Els vestits que usaven, eran túniques llargues, sens forma, perque solsament eran unes pesses de panyo o altra tèla que 's texía del tamany y grandaria que debía tenir el vestit; y axís sabien també la manera de fer al teler les ròbes ab mánigues, tot d' una pessa, sens costura, còm la túnica de Jesús. El color de la tèla era fosc y al bax hi portaven una franja de color ben ampla. També usaven mantos o capes ab bòrles morades a les puntes, y caperó. Els jueus rics se distingien ab els adornos, guarnicions y brodadures del vestit.

Els minyons y les donzelles portaven les túniques de varios colors y la capa o manto mès curt, ab ses corresponents bòrles.

En l' any 1340 a 24 maig, desde València el Rey Pere III de Catalunya diu ab carta a tots els oficials reals que als jueus de Vich no 'ls obliguin a portar major vòl als vestits «mayorem rotam» que 'l que pòrten els jueus de Barcelona.

De manera que 'l model dels vestits hebreus eran els jueus de Barcelona per ésser la Capital del Principat, y tots els de les demés poblacions devíen acomodarse a la mòda barcelonina.

El cap el portaven sempre cubèrt ab una especie de capell o bacoquí llarc, ben apretat, perque era senyal de dòl el anar descubèrts; també 's dexaven crexer el cabell y la

(1) Dels coxins també se 'n deya *auricularias*.

barba, perque significava dòl el tallarlo. Les dònes portaven al cap un mantell acoronat còm una especie de capsana, segons costum dels israelites.

El calsat dels hòmes era talment unes sandalies de varios lligams, y el de les dònes, les metexes sandalies cubèrtes de sobre ab tèla morada o d' altre color, segons l' estat y condició de cada una d' elles.

Pera que 's poguessen conèxer desseguida els jueus quan anaven pel carrer, fou disposat de real orde, que portessin al pit de la vestidura de sobre, una senyal que demostrés còm era jueu.

Els Consellers de Manrèsa, en virtut d' aquèsta disposició superior acordaren als 18 d' octubre de 1421 que «tots els jueus y jueues que sian ó 's trovin en aquesta ciutat es posin al instant en les vestidures y en les *ligars* semblants senyals que portan els jueus y jueuas que viuen a barcelona.»

CAPITOL IV

En que s' ocupaven els jueus.—Agricultors y oficis varis.—Metjes jueus.—Esclaus.

Sapigut es que 'l pòble isrealita era eminentment agricultor, prò quan els fou decretada la espulsió de Jerusalèm, vingueren a Catalunya els que 's dedicaven al comèrs, seguint les còstes del mar que tenien ocasió de conexer per el trafec, internantse per la provincia. Axís es, que la major part dels jueus de Manrèsa eran mercaders, usurers, revenedors, corredors etz., y totes ses hisendes consistien ab diner y mòbles, dòncs que molts pòcs se 'n troven de propietaris de cases en la ciutat.

De jueus a Manrèsa ni havía que eczercien les arts mecániques e industrials, còm per eczemple, hi havía un enquadernador qui feu un llibre pels administradors de l'òbra de la Sèu, segons diu la següent nota:

«1395—3 mars=Item costaren iij mans de paper lombrat que compraren per fer lo libre iiij sous sis diners e un pergamí nou per cuberta del dit libre IX diners e lo juheu qui feu lo dit libre qui entre correig cuyre fil dempalomar e de mans ne hac IJ sous fan entre tot VIJ ʃ VI.» = Llibre de la òbra—Arxiu Sèu.

Una nòta del llibre VIIe diu que Abraam Maig jueu era sastre y a les kalendes (dia 1.er) de juliòl de 1323 confessa

tenir en comanda la cantitat de 300 sòus barcelonesos de Naçanelli Cerç.

Se sab pels documents, que a principis de la Etat mitja, els jueus foren els que, a Catalunya, donaren gran impuls a la fabricació de la llana, establintse numeroses families judaiques en les poblacions que eren centre d' aquèsta industria, còm per eczemple, Barcelona, Manrèsa, Terrassa, etz.

Els de Manrèas féyen escursions als pòbles veins y a tota la Vegueria per eczercir la seva professió o industria y fer propaganda, no de religió, que no 'ls era permés, sino per buscar els negocis lucratius que mès be els poguessen valdrer en els seus interèssos.

Teníen els jueus d' aquèsta ciutat un forn y una carnicería pel seu consum. El rey Pere III de Catalunya desde Saragòssa a 15 de les kalendes agost (18 juliòl) de 1338 va aprobar unes ordenances, que li foren presentades pels Consellers de Manrèsa sobre les carniceries dels jueus, les quals diuen:

«Primerament que negun juheu no manejas pa fruita ne arbolam tro quenaja comprat e aquell qui ho fara xii diners li costará. Item que tota carn que juheu degoll ayen a tenir en la boquería e no en altres taules de la carniceria e aquell carnicer qui vendrá la dita carn quen aja a dir als compradors aquesta carn ha morta juheu E aquell qui contra aço fará .v. sous li costará. Item ordenaren los consellers de la dita ciutat que tota carn que juheu auria quels carnisers queu aian a dir a aquell ho aquells qui de la carn volen comprar e que aien a donar la libre un diner de menys als xpians (christians) ço es a saber del preu de les carns que ja han acostumat de vendre e aquells qui contra açó faran v. sous li costara, a cascu per cascuna vegada. (1)

També eczercíen la medicina els jueus, y per cèrt que alguns d' ells eran metges de primera fila còm mèstre Cresques metge del senyor rey en Pere qui en 1347, juntament ab mestre Guerau de Girona, el Prior de Solsona y altres,

(1) Arxiu de la Corona d' Aragó.--Reg. 864.—fol. 84 (v).

tingueren consulta sobre l' enfermetat del Infant Jaume, y varen receptar una medicina qu' hem vist copiada en el llibre del apotecari manresá, En Bernat Despujol, titolat «Receptari de Manresa» que 's guarda curosament en el arxiu municipal y reproduida en la página 16 del folletó intitulat «El Receptari de Manresa y la mort del Infant En Jáume comte de Urgell», per don Oleguer Miró y Borrás.

En els llibres dels Consellers de Manrèsa hèm trovat una nòta del any 1391 que fa referència a un tal *magister Cresques*, jueu, metge de Perpinyá qui tenía un germá a Manrèsa, anomenat Bonsenyor Malet:

«Dia 10 de maig=Item elegiren los honrats Consellers a dos dells a convenirse ab en Cresques Malet, jueu, metge que stigues en la ciutat e usas de medicina e que li prometessin pensio segons quels será viyares.»

En aquèsta època hi trovèm a un tal Vital Caravida metge jueu qui tenia contracta firmada ab la Aljama sobre pagar una cantitat de questia per sa residencia que creyèm va establi a Manrèsa. El document diu axis:

«1347.—12 kal. Dbre.=Astrug Juceff jueu de Manrèsa atenent la plenaria potestat a ell donada per Baron Juseff jueu, secretari de la Aljama de jueus de Manresa y per la matexa Aljama congregada en una casa anomenada *siroga judeorum Aljama minorise* va declarar que el mestre Vital Caravida metje jueu de Manresa y mosse Astruch de Carcassona jueu gendre de dit Vital, tant si aquest viu a Manresa com no, deuen donar y pagar per 5 anys complerts per questies a dita Aljama, deu sous cada any y no res mes. Pro en les altres imposicions y subsidis en que dita Aljama será tatxada, deuen correspondre en la part que segons talla els hi será imposada.»—Plèc jueus—Arxiu Municipal.

Mès tart o sia en 1359 el rey en Pere va fer franc de questia a un tal Astrug Juceff, metge jueu de Manrèsa ab tal que uses de son art en aquèsta ciutat, y còm el Batlle no volgué admetre aquèlla franquesa per crèure qu' era un perjudici a la Aljama, els honorables Consellers feren al rey la següent súplica: «Senyor com vos entany a Gero-

na en favor de la dita universitat (Manrèsa) enfranqueeset» Nastruch Juceff juheu de Manresa a sinch anys de tota questa per tal quel dit Astruch aqui usas de sa art de física e lo batle de la dita ciutat no hi haia volguda tenir aquesta concessió per ço cor Madona Blancha de Menresa abans daquesta concessio hac letra de assignacio de cinc cents sous de violari sobre la aliama dels juheus de la dita ciutat, que us placia senyor que la dita concessio sia observada al dit Astruch Juceff no contrastant la dita assignacio romanent empero aquella assignacio salva sobre los altres juheus de la dita aliama.» Y al pèu d' aquèsta súplica hi ha les paraules «Plau al Senyor Rey». (1)

El jueu Astruch Juceff estigué molts anys a Manrèsa eczercint l' art de medicina y fou un dels principals de la Aljama de aquèsta ciutat.

Avans de la dessusdita fetxa trovèm referèncie de havèri metge y apotecari jueu a Manrèsa, n' obstant creyèm que 'ls jueus també es servirien dels cristiáns, segons les nòtes que seguèxen:

«1342—5 kal. abril (28 mars)=Guillem de Socarrat apotecari de Manresa confessa rebrer de Baro Juceff y Astrug Juceff jueus fills y hereus de Juceff Baro difunt jueus tot el que li deuen per rao *aliquarum rerum apothecarie* que 'ls va entregar a obs de son pare.»

«1342—15 kal. juliol (17 juny)= Pere de Agostenchs et Magister Enricus de *Monte d' aurato* phisici minorise» confessa havèr rebut d' Astrug Juceff, jueu de Manrèsa, cent sòus, axò es, 50 a cada hu, que 'ls hi havien de donar «ratione cure quam impendimus in persona Juceffi Baroni patri vestro q° in infirmitate de qua decessit». = Llibre dels Jueus.—Arxiu Municipal.

Se sab que en 1383 hi havía un metge jueu anomenat Bonjua Baró, d' aquèsta ciutat, qui feu contracte ab els Batlles de Moyá y Castellnòu per establirse en la primera d' aquèstes poblacions per eczercir la medicina.

Als 30 de juny de 1385 el Consell de Manrèsa pensioná a

(1) Llibre vert fol. 140.—Arxiu Municipal.

un any a pensió de onze lliures — monèda barcelonèsa — a En Bonjuha Çaravida, jueu, cirurgiá.

No tots eran rics els jueus; alguns ni havía de pobrèts, y s' ocupaven en els oficis o be estaven al servèy particular dels cristiáns o dels metexos jueus.

«1340 -10 kalendes janer (23 desembre) = Rincha jueua, muller de Abraham difunt, jueu de Llèyda promet a bonsenyor Alerc jueu de Manresa que de açi a un any estará ab ell per *pedicera*, fent domicili y cumplint els preceptes lícits y honestos de die y nit y que sera bona y fidel.»

També hi havía serrains esclaus, qne avuy ne dièm criats, y eran venuts al encant, còm un objecte qualsevòl, sempre que 'l qui 's considerava propietari d' aquèll hòme o de aquella dòna la hagués de menester.

Vègintse les següents nòtes.

«1281 - 5 idus (dia 11) maig=G. den Bros, lliure y enfranquex a Aly sarraceno seu, ab condicio que li ha de donar per redempcio dit Aly 19 ₶ de les que pagara cada setmana 18 diners. Y li dona llicencia de que puga vendrer y llogar ses manufectures. Aly promet cumplir el tracte y que no 's mourá de la ciutat fins que hagi satisfet el deute.»

«1281 3 nonas (dia 3) agost=Arnal de Gravalosa fa el matex tracte á Mafumet serrahi seu y l'alfora y fa lliure.

«1281 -16 kal. setembre (17 agost)=Ramon de Solano fa el matex a Ausmet serrahi seu.» =Llibre de Pere Gravalosa—Arxiu Municipal.

«1298—4 idus (dia 10) febrer = Astruch de Ripoll juheu ven a Pere Mercer una sarracena negra nomine Mariam per preu de 25 ₶ barceloneses moneda de terno.»

«1298 2 idus (dia 12) febrer=Pere Mercer confessa a Vital de Ripoll que li deu 20 ₶ barcelonesas per les quals obliga de present en penyora «quandam sarracenam meam nigram nomine mariam» la qual deu restituir sempre que ell vulga y li pagui dites 20 ₶ y que no las hi puga demanar en cas de mort o de fuga. «Et si dicta sarracena babtizare-

tur possis me et bona mea compellere adsolvendum tibi dictas 20 s et ad recuperandum dictam sarracenam tunc babtizatam.»=Llibre Jueus.—Arxiu Municipal.

CAPITOL V

Usures dels jueus

En casi tots els debitòris s' hi vèu una formula senzilla espressada ab termes els mes precisos. El notari llevaba acte de la confessió que fèya el deutor y de la promésa formal de retornar al temps ficsat la quantitat prestada ab o sense interès, segóns convèni mès o mènys especificat.

Aquèsta promèsa la sancionava el Batlle o son delegat, *licet absentem*, encara que estigués absent, a quina jurisdicció pertenexien els jueus, y era el qui devía fer cumplir les condicions dels debitòris.

No hi consta en la major part de aquèstos, l' interès o pensió a que estaven subgectes, ans al contrari, diuen «*sine omni lucro usque tunc*», prò hi notèm una mèna de redactat tant especial que podría ser en alguns fet espressament per poguerhi enquibir un traspás de la lley, que no consentía aplicar mès avant de l' interés de quatre diners per lliura.

«A 16 de octubre de 1264, concedèx el rey Jaume als jueus de Barcelona, Vilafranca, etc., que no 's puguen moure contra ells peticio o demanda per usuras a pesar del estatut, per el qual si un jueu prestave a rao de mes de 4 diners per lliura, perdia el prestam, quedant la meitat pel deutor y l' altre per el Fisc.»

«It que no puguen els cristiáns entaular demanda contra els jueus per dir qne prestaven ab usura, y que ningun oficial del rey podía ferlos presoners en les sinagogues sino en altres llocs.»

Encara que n' hèm vist de debitòris que ficsen tacsativament l' interès o la pensiò, no diuen si aquèsta era mensual o anyal.

«1341—8 idus (dia 8) octubre.=Ferrarius de Salellis et Romia uxor eius de manso de parrochia minorise confi nos debere vobis Astrugo Juceffi judeo minorise sexaginta solidos barchinonensis ratione mutui de puro capitali, solvere hinc ad medium annum primo venturum etc., *cum duodecim denariis de lucro.*»

«1341.—8 idus (dia 8) octubre=Petrus Devesia de manso de parrochia minorise confi me debere vobis Juceffo Baroni judeo minorise sexagimta sol. barc., ratióne mutui de puro capitali.

També, còm se ha víst. exigien fiadors els jueus que prestaven diners als particulars, y si la quantitat era pujuda havía, el deutor, de fer un dipòsit de jòyes. mòbies y fins persones, en penyora de aquèlla quantitat.

«1341.—4 idus (dia 10) desembre. = Petrus de Sala bajulus de borredano confi vobis Davidi de Rivipullo judeo minorise quod vos tradidistis michi quandam crucem ornatam argenti et unam cintam ornatam argenti et tres taceas argenti quarum taciarnm in altera est sculptum signum meum de sala et in duabus sunt sculpta aliqua esmaltes, quem ensem, et quas cintam et taceas ego pignori tradideram, aut tradi feceram Pontio de Achs civi barchinone et quem et quas idem Pontius vobis meo nomine tradidit in civitate barchinone. Et ideo etc. Ts. Berengarius de Sala frater dicti Petri, et Franciscus Rubei.»

No sòls eran menestrals y pagèsos els qui enmatllevaben diners als jueus si que també 'n podría fer una llista llarga d' entitats y corporacions, de comerciants, industrials, senyors y nòbles, el Pabordre de la Sèu, els frares

dels convents, els rectors de les parròquies de la comarca y tothòm qui no disposés de capitals per ses necessitats o emprèses.

«1329.—Pridie kal. juliol (30 juny).=Abraam Vital jueu de manresa confessa als venerables consellers y jurats de dita ciutat y al notari y testimonis, que esta pagat be y lealment fins el dia present de tots y cada un dels deutes que li havian fet en nom de la universitat, com del lucro y usuras de les quantitats que 'ls havia dexat á interes anual.»

«Juceff Baro jueu de Manresa fa semblant confessio á dits Consellers.» = Manual del Concell.—Arxiu Municipal.

També l' infant Jaume, fill del rey en Pere, trovantse a Manrèsa en 1341 va enmatllevar al jueu Juceff Baro la quantitat de mil sòus barcelonèsos, segóns carta de fè donada en la matexa ciutat a 3 Idus (dia 13) de octubre de dit any, obligantse a tornarlos axís que fos requerit.

Nòtis la particularitat de que, l' infant, no diu vos devèm sino fèmnos dèurer tal quantitat, y de aquèsta en responía el camarer y dispenser real, còm axís cònsta en el document (1).

Còm que l' ambició dels jueus, dominant al pòble per mèdi de les usures, s' estralimitava en aquèsta classe de negòci,traspassant mès enllá del que les lleys teníen ficsat, succeia que continuament arribaven quexes al Veguer y Batlle, demanant que posés a ròtllo el descaro dels usurers: y moltes vegades es continuaven les quexes fins devant del rey qui, a 31 de juliòl de 1389 va enviar al Batlle de Manrèsa una carta dient que s' empènyi ab els jueus a fí de que no agravin els dèutes de varios particulars, y els prorroguin, perque es tròven quexosos i impossibilitats de satisfer dits dèutes. Prò, els jueus per la seva part també hi havien anat als pèus del tròno per alcansar privilègis reals de no ser molestats ni reconvinguts pels oficials ni per ningú (2).

(1) APENDIX I.
(2) APENDIX II.

Els jueus de Manrêsa que 's dedicaven a la usura, en 1298 varen jurar devant el sotsveguer que en totes les contractes y usures que faríen en les vegueríes de Ausona, Bages, Berga, Bergada y Ripoll observarien els preceptes de Jaume I donats en 1241, axò es, que no reberien en dites veguerìes sino a quatre diners per lliura, ni reberien servèy ni usura de dit lucro, ni cometerien cap eccés ni frau en axò, sino que s' acomodarien a la quantitat ficsada en dit precepte real.

Prestaren dit jurament els jueus Pere Çabarra, Astruch Çabarra Vidal Astruch jueu de Solsona, Isaac de Manrèsa, Isaac Hereton y Vidal Heretenon.

«1298. —x kal. mars (20 febrer). =Vidal Baron jueu habitant en Cardone jura per deum et decem precepta legis que deus dedit moysi in monte Sinay libro ipsorum decem preceptorum manibus ipsius Vitalis Baroni judei corporaliter tacto in posse Raimundo de Buatella subvicarii minorise et bagiarum berga etc., quod in omnibus contractibus usurariis quos contrahent in vicariis predictís Ausone Bagiarum Berga Bergitani et Rivipulli servabat statutum domini Jacobum felicis recordationi Regem Aragonum videlicet quod non mutuabit in dictis vicariis nisi ad racionem quatuor denariorum per libra in mense nec recipiet usuram de usuris nec servicium nec faciet aliquam maxinacionem vel fraudem ad hoc ut hanc lucrum per sorte ultra quatuor denarios per libra in mense.»

CAPITOL VI

Tributs o jueries

El tribut que havíen de pagar els jueus al Rey, era conegut ab el nòm de Aljames o jueries, que vòl dir els productes de la capitació que en la època de la Reconquista eczigíen els reys cristiáns als jueus dels pòbles que conquistaven.

La quòta del impòst era en els primers temps, de trènta diners per cap, en memòria de la quantitat perque els jueus varen vèndre a Jesús, prò mès tart sofrí aument y es recargá ab altres contribucions.

El que produien les Aljames o jueries, s' aplicave als gastos de la casa real, y en alguns llòcs es cediren als bisbes còm a una part de les seves rendes.

Els reys de la corona d' Aragó havíen establèrt unes lleys les quals obligaven als jueus a pagar cèrta quantitat de diner per rao de la questia, peytia o subsidi anyal que era conegut ab el nòm de *trahut*.

Moltes vegades les Aljames celebraven convèni ficsan la part que corresponía a cada una d' elles, pero en general dit convèni era fet entre 'l rey y la Aljama de Barcelona que era la principal y còm si diguessim la Diputació o Generalitat dels jueus catalans.

Aquèsta, quant se havía de satisfer el tribut a la corona reclamava de les subalternes la part en que havien sigut

tallades, a prorata del número dels jueus existents y de la importancia que teníen cada una de les Aljames.

Els jueus de Manrèsa, requerits unes vegades per la Aljama de Barcelona y altres per carta espressa del rey se congregaven en la casa anomenada Sinagoga o escòla ebrayca, segóns era acostumat, y en presència del notari y testimònis cridats al efecte, delliberaven sobre sí la demanda feta per aquells era justa, y convenien en elegir sindics procuradors pera tractar, procurar, dirigir y en efecte cumplir tot lo que estava obligada la Aljama de Manrèsa, segóns lo esposat per dits secretaris o en la carta real (1).

Allavòres els sindics, eran els encarregats de recullir els diners tatxats, imposant un tant a les families dels jueus, acomodanto a les rendes que posseien, al tráfec del comèrs que ecsercíen y a la possibilitat de cada una de aquèlles.

Prò en axò hi teníen les seves disputes, perque ordinariament els jueus, avaros còm eran tots, els hi costaba de despendres d' un diner y buscaven molts ressòrts pera defugir aquèlla obligació; fins arríbar a acudir al rey qui a «14 kal abril (19 mars) de 1342 va enviar una carta al Veguer y Batlle de Manresa dient que haventse quexat la Aljama de lo gravoses que son per ells les questies y altres tributs que havíen de pagar dits jueus, mana que no 'ls obliguin a la recaudació de la quantitat que devía pagar dita Aljama de Manresa perque es trobava aquesta, molt oprimida».

En 'l any 1342 va succeir que la freqüència de repartiments de quòtes tributaries havía obligat als jueus de Manrèsa a distribuirles en diferents plassos, que eran satisfets a son degut temps a la Aljama de Barcelona. Prò còm s' esdevingué que aquèsta feu nòu nomenament de secretaris y els llibres no serien pròu clars per la Aljama de Manrèsa, es motivá un ecstèns debat: fins al punt de que a «7 kal. juliol (25 juny) de dit any en presencia del notari y testimonis, la Aljama dels jueus de Manresa convocada y congregada en el lloc de costum *in quadam domo que est in call juday-*

(1) APENDIX III.

co dicte civitate minorise vocato Sinagoga, elegiren sindics procuradors a Astrug Juceff y Baro Juceff jueus per comparexer en son nom devant el rey y Infant Jaume o son procurador general, pera que compellexi y obliguí als Secretaris de la Aljama dels jueus de Barna. passats y presents que rendexin contes del computo de les exaccions entregades per la Aljama de Manresa per rao de questies, violaris, cena, tributs etc., y restituexin la quantitat que deu sobrar segons els contes.»

Podríem portar aquí una infinitat de documents que corroboren lo qu' hem dit referent a tributs, prò no mès ni posarèm uns quants per mòstra, trèts del llibre que tením en l' arxiu municipal:

«1342.—17 kal. setembre (16 agost).=Baro Juceff y Ravent Salomo jueus secretaris de la Aljama de Manresa y Abamari Salomó Çanch Çabarra y Jaume Astrug de Ripoll jueus de Manresa convocats y congregats per la Aljama en una casa anomenada Sinagoga dels jueus de Manresa elegexen sindics procuradors a Astrug Juceff y a Vital Astrug Adreti per enmatllevar dos mil siscents trenta un sou y quatre diners y obol que per dita Aljama de Manresa han de entregar al rey per la resta de la meitat del subsidi y tribut que han de pagar per la festa de S Joan baptista prop passat y que han de portar a Barcelona de manament del rey per tot el present mes.»

«1342.—16 kal. setembre (17 agost). = Romeu Salomon, Abamarius Salomonis, Çanch Sabarra, Jaume Astrug, Gog muller de Abraa Bonhom difunt, Dulcia muller de Maymo Fabib difunt y Aster muller de Vital Hereto difunt jneus habitans en Manresa constituexen procuradors a Perlon Caravida y Vital Astrug Adret jueus de dita ciutat per anar a trobar al Rey a suplicarli que 's digni concedir que puguen y deguen manifestar y fer manifestos dels seus bens y de cada hu dels que constituexen Aljama en dita ciutat per rao de les questies. o subsidis y altres exaccions que han de tributar a dit Sr. rey.»

«1342.=3 kal. setembre (30 agost).= Pere Montanyans colector per el Sr. Rey de les questias de la Aljama dels

jueus confessa rebrer dels jueus de Manresa 850 sous pel tribut del Sr. Rey y 1150 sous pel subsidi que havien de pagar el mes de maig prop passat.»

«1357.—9 juliol.=Pere Mir porter del senyor rey confessa y regonex á Leono Astruch secretari de la Aliama dels jueus de Manresa y a Jaffuda des Cortal jueu de dita ciutat y Aliama que li han entregat a nom y per part de la matexa *quatuor florenos auri boni et recti ponderis* els quals dita Aliama estava obligada a pagar de aquella quantitat de florins que varen donar al rey totes les Aljamas de Aragon pel privilegi que 'ls va concedir ab carta donada en Saragossa als 23 dies de febrer del any subscrit el qual diu entre altres coses que cap corredor real no s' atrevexi á exhigirlos altre servitut que la que diu el citat privilegi.»

1357.—10 novembre.=Leo Astruguo levi judeus, secretari l'any present aliame judeorum minorise y Astruc Juceff, jueu de dita ciutat confessan que Salamo Vidal Cescaleta judeo phisico ha satisfet 25 sous barcelonesos que restaven dels 450 que à dita Aljama havia de donar segons pacte: y que de manament seu dit Salamo els ha entregat a Pere Mir porter del Sr. Rey a qui devian entregarse per dita Aljama.»

Durant el regnat de 'n Pere III de Catalunya, els jueus es varen vèurer mès molestats que may ab les demandes que 'ls fèya de diners; no n' hi havía pròu encara de pagar el *trahut* o les exaccions reals, sino que quant se tractava d' alguna emprèsa real, eran els jueus els qui també, còm els altres, havien de contribuir als gastos de aquèlla emprèsa.

En 1343 el rey en Pere ab carta de nonas 4 (dia 2) janer va manifestar als jueus de Manrèsa que 'n virtut de la guèrra del Roselló y Cerdanya còntra en Jaume de Mallòrca, havia de fer molts gastos y era menester l' aussili de les Aljames de jueus qui son en els seus regnes. Per lo que demana 6500 sòus barcelonesos que havíen d' entregar els de Manrèsa per sa part, al colector real Pere Muntanyo, axò

es una meitat per tot el mes de maig vinent y el restant per tot el mes de septembre. (1)

A 6 kal. janer (27 desembre) de 1346 diu el rey En Pere desde València a son colector en Pere Muntanyó que les Aljames dels regnes de Aragó, València y comtat de Barcelona segóns ordinació dèuen pagar anyalment al Vescompte de Insula y a Gispert de Cregura, auditors reals, 600 lliures barceloneses, axò es, al vescomte 500 lliures per ésser el defensor y promotor dels negòcis de dites Aljames y a Gispert 100 lliures per ésser assessor de dit vescomte: y segóns el subsidi per ell demanat, estant en descubèrt les Aljames de Barcelona, Manresa, Vilafranca, Tarragona, Tárrega, Montalban y Lleyda. Per lo que diu, el rey, que exigexi de dites Aljames les cantitats tatxades a cada una d' elles compellint fortament a dits jueus en persones y en bens, encarregant als Veguers, Batlles y demès oficials reals que prestin a dit colector consell, favor y aussili sempre que per ell fossin requerits. (2)

De manera, que estaven tant apretats els jueus en tenir de pagar al rey tants tributs que tingueren d' aumentar les talles y fer pagar als que veníen a establirse en la ciutat nn tant de subsidi o *trahut* per axís aminorar la pèna que sufrien cada vegada que se 'ls demanaven diners,

(1) APENDIX IV,
(2) APENDIX V.

CAPITOL VII

Administració de justicia. — Tribunals. — Guiatge. Privació de jòcs.

Pera l' administració de justicia hi havía el *Cadi de la Aljama*, anomenat també el *Rabbí*. qui era el jutje o autoritat primera que devía entendre en tots els negòcis de sa jurisdicciò; y un tribunal compòst dels jueus mès vells, els quals se juntaven pera les sentències de mòrt, per les causes pecuniaries y per els negòcis de major importáncia

El Veguer y Batlle de Manrèsa (1), tenía la jurisdicció cívil y criminal sobre de tots y podía entrar a les Aljames y cridar als jueus a judici, quan se tractava de causes que hi intervenían cristiáns, o be sels havía de jutjar per algun mancament que haguessen fet els jueus.

De manera que citats a la Curia del Veguer o al mitj de la plassa, si la lley ho permetía, la primera diligència era posarli, al encausat, un lligall al còll ab un ròtul que dèya. *jueu*, pera que tothòm el conegués, eczigintlí el jurament *per deum et decem precepta habitas quam deus dedit Moysi in monte Sinay*. Jurave pels principals psalms y devocions hebraiques, per els articles de sa fè, per els 24 llibres de la lley juiva; acabant ab un llarc capitol d' ana-

(1) Aquestos dos cárrecs estigueren conflats molts anys a una matexa persona, fins que ab motiu de complicarse l' administració de justicia el rey feu la separació.

tèmes que concitava sobre d' ell, sos fills, descendència, bens, etz., si resultés esser falsari,

Aquèst jurament el trovêm escrit en el «Llibre vèrt» de nòstre arxiu municipal ab unes notables ordenançes aprovades pel rey en Barcelona a 12 kalendes janer (21 desembre) de 1283, confirmant les constitucions donades per en Jaume rey en 1228, 1240 y 1241.

Als jueus també els hi convenía posarse sots la protecció del senyor jurisdiccional o dels Veguers y Batlles de les poblacions perque, còm la vida aventurera d'alguns els hi obligava a viatjar, necessitaven un *salvo conducte* que els lliurés d' ésser molestats dels oficials reals.

Còm a mòstra dels molts documents que podriem aduir vègis el següent:

«1247. Idus (día 13)febrer.=Ramon Muntalt Veguer, de part del Sr Rey e de la nostra resebem en guarda e en guiatge tu Romeu Rabassa de Sant Matheu e tots los teus bens, en axí que tu no sias penyorat ne marcat per negun deute si tu especialment deutor o fermanse no 'eres e ques fasses per rao dest guiatge per cascun ayn en la festa de nadal una lombra de cera.».—Fragment llibre de Notaris.—Arxiu Municipal.

«A 7 de les kal. agost (26 juliol) de 1260 el Veguer de Manresa va rebre en guiatge a Menreso muller de 'n Musse Coffe jueu y tots els seus bens per tota la terra del senyor rey ab condició de que ha de pagar tots els anys per la festa de S. Jaume y S. Cugat una lliura de cera.»

Aquèstes pagues eran de diferenta especie segons trassa y condicions del guiatge.

Al matex temps que rebien la protecció y guiatge del senyor jurisdiccional, també es comprometien a servar els manaments y les lleys que aquèst els imposave. De manera que 'ls jueus eran privats de jugar a cap classe de jòc dintre el districte jurisdiccional, si el senyor entenía que axò podía perjudicar la pau del districte. Y còm els jueus eren tant astuts en totes les còses, en les dels jòcs se 'ls imposava una multa en diner a fí de que sa avaricia els obligués a crèure el manament.

De 1292 savèm que un tal Jaume Coltelier tenía arren-

dada la colècta dels dèlmes de alguns pòbles de la Veguería y la jurisdicció policíaca dels metexos· pera 'l que va requerir a Baron Vidal jueu de Manrèsa, aventurer que recorria varios pòbles, perque li fes promèsa de cumplir els manaments imposats sobre la privansa del jòc; y allavòres en Vidal va fer devant el notari la promèsa y jurament que seguex:

«1292.—10 kal. mars (20 febrer).=Baronus Vitalis judeus sub pena quadringentorum solidos promito vobis Jacobo Colteller quod ego numquam ludam nec ludi faciam ad aliquem ludum in quo aliquid de meo amitam nec ludam per aliquo in bagiis *videlicet de colle de Guardia usque ad collem despina et des clapers de berga usque ad collem de dom et de codolrodon usque ad collem de davi*. Quod si fecero promito vobis dare dictam penam cccc. solidos obligando vobis et bajulo et vicario minorise et submito me foro eorum. El juro per deum et per x, precepta legis etc.» (1)

(1) Aquest docnment es important pera la demarcació de fronteres de la Veguería de Bages.

CAPITOL VIII

CASAMENTS.—EDUCACIÓ DELS FILLS. — ESCÒLES.— CIENCIES. —POESÍA.—MÚSICA.—BALLÈTS.

També es casaven els jueus: y per què no? Prò els seus casaments no 's solemnisaven ab cap ceremònia de religio, ni anaven al temple o Sinagoga a oferir sacrificis; ni els sacerdòts hi intervenien en rès: sino que tot se fèya entre parents y amics y valien les paraules que pronunciaven els pares y els contrayents devant la parentèla pera que fos efectiu el casament que no passava d' un contracta civil.

1311.—8 idus (día 6) setembre, = Çaravia Astruch mercader jueu de Piera y Juseff Bonafou jueu de Solsona prometen atendre y servar tots els pactes y promeses, condicions y obligacions entre ells fetas sobre el matrimoni *contrahendo* entre Bonjuan fill de dit Çaravia y Goig filla de dit Juseff: els quals pactes son escrits en hebreu en una cedula per ma de Abraham Bonhom jueu de Manresa: bax pena de 500 sous barcelonesos.»

Es vèu ab la precedent nòta que fèyen també els jueus contracte o capítols matrimonials còm els cristiáns: y el seu notari, o persona que donava fè del contracte, sería tal vegada el quèfe dels jueus, Rabí, Cadi o còm se 'ls anomenés.

Els jueus acaudalats festejaven els seus casaments ab convits y músiques que duraven sèt dies: hi assistíen a la festa, els mes allegats d' una y altra banda els quals portaven a la ma rams de palma y olivera; el nuvi portava corona en senyal del gòig que sentía en aquèlls dies. y la nuvia, segons la tradició del jueus, també la portava tot el temps que durava el que nosaltres ne dièm la lluna de mèl dels casats de nòu.

També solíen donar tota la solemnitat que pòd cabrer en una festa casulana, a la entrega d' anell d' esposalles, al senyalament de dòt y a la confecció de cartes, a quines ceremònies hi convidaven els amics y parents de la nòva parèlla, fent constar algunes vegades en capitols l' interès que aquèts posaven en facilitar l' emprèsa.

Les cartes d' esponsalici, segons costums jueues, eran escrites en hebreu y s' anomenaven vulgarment *caçubba*. Axís ho hèm vist en un document del qual ne parlarèm mès avant.

En els llibres dels jueus hi cònstan una infinitat de demandes de dòt y esponsalici, de albarans y apoques de rebudes que no anotèm perque sería interminable la llista.

Son curioses les següents nòtes que estractèm·

«1325. — 3 idus (día 11) janer = Enoch Caporta jueu de Gerona promet a Nacello Cerç y Maymo Cerç habitans en Manresa que per el temps de tres anys habitará en Manresa tenint en ella domicili ab Dulcia muller sua, germana d' aquells, y que en dit temps no habitará fora Manresa sens sa llicencia; obligantse en sos bens.»

«1330 – 17 kal. febrer (16 janer) — Astruc Capitis jueu de Manresa y Distero sa muller confessan a Dulcie muller de Maymo Adret jueu de Solsona que tenen en comanda 271 sous que foren de *exoario* que va donar a Regine sa filla les quals tornaran quan «dictá Regina fuerit viro matrimonialiter copulata.»

«1339. — 4 idus (dia 10 de juny). — Vital Adreti atenent el contracte de matrimoni ab Bonadona filla de David de Ripoll jueu de Manresa promet a aquest, que de avuy a 5 anys complerts viurá y habitará en la ciutat de Manresa si

dit son sogre viurá y habitará en ella, y si dintre dit temps traslada el domicili, ell igualment anirá á viure en el lloc aont se traslladi.»

Els isrealites del antic Testament, diuen les escriptures sagrades, estaven contents y desitjaven tenir molts fills, perque, a mès de la inclinació natural que sentien, la lley els donava grans motius per axò.

Sabien que quan Deu va criar el mon y quan el va restablir, després d'el Diluvi, havía dit als hòmens: «crexèu y multipliquèu y ompliu la tèrra»; sabíen que Deu havía promès a Abraam una innumerable descendència y per fí, sabíen que d' entre ells havía de nexer el Salvador del mon. No estaven dominats per el vil interès ab que alguns miren avuy còm una especie de desgracia la fecunditat del matrimòni.

El tenir molts fills era una jòya que 'ls honorava y es considerava ditxós aquèll que era pare d' una gran familia y que estava voltat de molts fills y nets; dòncs axís crèien que may el seu nòm s' esborraría de la tèrra, mentres durés la seva descendència; y la Escriptura sagrada ho alaba ab les paraules que diuen: «la corona dels vells son els fills de sos fills».

El treball y les lletres eran el complement de la educació que donaven els jueus a sos fills: el primer pera fortificar el còs ab l' exercici corporal y les segones pera perfeccionar l' enteniment ab l' estudi. Prò no us creguèu que haguessen de menester molts llibres pera adquirir els conexements necessaris, dòncs ells despreciaven l' instrucció estrangera; en tenien pròu ab sa llengua matèrna, la hebrea, que la consideraven de gran riquèsa de paraules y espill veritable del caracter y costums de son pòble: axís es que, els llibres, eran propiament còm dièm de la seva cullita.

Les escòles, les teníen els jueus de Manresa en el metex barri o call judaic, pròp de la sinagoga, y sostingudes per la metexa aljama. Axís ho veyèm en una escriptura de 5 idus (día 11) de octubre de 1317, la qual diu que: Pere Blanquer establèx a Juseff Baró y Salomo Vital jueus, dugues cases superiors d' aquèlles que te y posseèx *suptus platheam*

minorise, axò es, sota la plassa de Manrèsa *ad tenendum ibi scolas*, pera tenir allí les escòles.

Y mès tart a 11 kalendes, juny (22 maig) de 1320, Arnal Blanquer, fill de Pere, va establir a Salamo Vital, les metexes cases de les escòles; dòncs havía finit la contracta que havíen fet ab els anteriors jueus.

Hèm vist també en els documents que fan referència als tributs que 'ls jueus se congregaven diu: *in domo vocata schola ebrayca.*

Còm la religió juhiva abarcava conjuntament la oraciò y la ensenyansa, per tot arrèu succeía que, la escòla y la sinagoga eran un metex edifici. S' ha comprovat a Narbona, Perpinyá, Vich, etz., conceptuantse sinónimes abdues paraules (1).

Cultivaven les ciències, la poesia y la música. Aquèsta era en grau superior, dòncs es pòd dir que casi tots eran músics y tocaven tròmpètes, atabals, flautes de varies formes, y instruments de vuyt y dèu còrdes.

Les cansons les acompanyaven ab balls. També eran balladors els jueus; y ballaven sardanes o una especie de ball circular, modest y decent còm les sardanes, en el que se acomodaven els balladors de diferent sècse, els joves y els vells, sens barrejarse ni confondres els uns ab els altres.

(1) Carreras Candi.=Evolució histórica dels juheus y juheisants barcelonins =Estudis U. Catalans, vol. v.

CAPITOL IX

Creències religioses y ceremònies.—Convèrsos.

Les creències religioses dels jueus, eran molt semblants a les nòstres.

Ells crèyen en un sòl Deu, que va criar el cèl y la tèrra; que ho govèrna tot ab sa providència y que de Ell se ha d' esperar tot el be. Crèyen ab els dèu manaments de la Lley que Deu va donar a Mòysès en el mont Sinay, y crèyen també ab fermesa en les professies y promèses de Deu; esperaven ab paciència la redenció de Israèl y el regne del Messíes per el que suspiraven; y conexent que no havíen de limitar ses esperances en aquèsta vida, els verdaders imitadors de Abraam, crèien en el regne dels cèls. Per axò no es estrany que hi hagués en aquells temps al guns cassos de santetat entre els jueus, còm per eczemple, Sant Zacarias y Santa Isabèl sa muller, Sant Joseff, el sant vell Simeó, Agna la profetissa, Nathanael, Sant Gamaliel y altres que senyala la història del Nòu testament.

De manera que en la part esencial de la religió estaven conformes ab els cristiáns (parlèm dels primitius temps), si be que algunes veritats que nosaltres creyêm ab fè esplícita, no les enteníen tots els israelites, perque no son tan manifestes en l' antic còm ho son en el nòu Testament.

Alguna còsa hi hauría de diferent que motivés sa perse-

cució, y el que en aquêlls temps de lluyta religiosa, els declaressin ènemics de Deu.

Trovèm aquèsta declaració en els repetits llibres del sigle XIII y XIV, que son en l' arxiu notarial. En molts d'ells s' hi llegèx en la cubèrta de pergamí la següent inscripció: «Liber judeorum dei inimicorum» — Llibre dels jueus enemics de Deu—y n' obstant hèm vist que 'n ses relacions ab els cristiáns y quant hi havía d' intervenír el podèr civil y eran cridats els jueus per el Veguer o Batlle de la ciutat, se 'ls obligava a un jurament de dir la veritat; y juraven per Deu y per els dèu manaments que Deu va donar a Mòysès en el mont Sinay.

La nòstra opinió sobre aquèst punt es que, els jueus, després de sa entera reprobació varen apartarse pòc a pôc de aquèll mòdo senzill y natural ab que vivíen, y els que vingueren a Espanya ja teníen aquèlles antigües costums judaiques corrompudes y no mès es cuydaven del comèrs y de la usura que ocupava tota sa atenció, practicant de aquèlles costums les mès rudimentaries y les que 'ls imposava la lley establèrta en aquèstos paissos. Per la usura, se havíen criat enemistats y còm ells disentíen de la idèya religiosa, aleshòres regnant, no es estrany que aquèstes enemitats anessin fent rotllo y propagantse indefinidament vingués el día de la persecució estremada.

Les ceremònies del culte les celebraven privadament en l' únic temple que teníen, la Sinagoga, que 'n dèyen; y aont hi havía un sòl altar, sèns cap figura, per els sacrificis que oferíen al Deu de Mòysès.

El tracte ab els cristiáns y les contínues predicacions de aquèstos en públic y en privat, feu que algúns jueus de Manrèsa es convertíssen a la fè catòlica.

Es veritat que aquèsta nòva condició 'ls fèya aptes per fruir dels privilègis e inmunitats concedides als demés ciutadans, prò, n' obstant, al principi de sa conversió eran mirats ab rezèl pel pòble, qui dubtava de si aquèlla era verdadera o be tenía per finalitat la conveniència de poguer usar de tots oficis de la república y èsser ben vistos de tothòm.

Aquèsta especie de mires del pòble, tenía mès impor-

tancia en les grans capitals que en poblacions subalternes, còm Manrèsa, dòncs veyèm que aquí no sòls se 'ls concedía als convèrssos, el gosar de tots privilègis, si que també en cèrts cassos, aquèlls eran aussiliats dels Consellers, còm diuen les nòtes següents:

«1334—Pridie idus (día 12 febrer) = Els Consellers y jurats nombran procuradors per fer pregonar que aquells qui capturaran als que mataren dos jueus en el camí públic qui va a Barcelona al lloch anomenat na Molela, y aquells els presentin vius o morts se 'ls donara 500 sous y als qui ho denunciaran 100 sous.»=Manual Consellers. Arxiu Municipal.

«1361. 21 desembre. = El Consell general reunit en el Carme ordená al Clavarí, entregui «cuidam converso vocato Nicholas de Gracia qui dimissa lege judayca excecata, ad fidem catholicam veridicam se conversit amore dei et intuitu pietatis» trenta sous barcelonesos.»

«1414. - 12 juny.= Els Consellers admeten a Bernat de Santjoan en altre temps jueu, y ara per la gracia de deu crístiá nou, en ciutedá segons l' acord pres l' any passat per el qual acordaren que per la major població de la ciutat tots els que no sian naturals y vingan a poblarse aquí sian franchs per tota sa vida de les questias que 's fassin en la ciutat, salvant les del cequíatge y de les obres dels murs de la ciutat, ab condició que durant la seva vida tingan de fer habitació en Manresa.»

«1416.—23 desembre.=Els Concellers concedexen llicencia a Arnal Rubei carniser que puga rifar y donar a rifar de aquí a carnestoltes (carniprivium) prop vinent «carnes porcinas», y que puga rifar de dia y no de nit ni ab llum.»

També donaren llicència a altres de rifar perdius y demès volateries, y jugar a daus «ludere taxillos» en la coriateria, en la plana de S. Miquel y en altres llochs acostumats, per las festas de Nadal.»=Llibre dels Consellers.—Arxiu Municipal.

Altre cas molt curiós e interessantíssim, es tròva en els

llibres dels jueus d' aquèsta ciutat, referent a convèrsos.

Era l' any 1343: Un tal David de Ripoll jueu de Manrèsa, casat ab Tolrana jueva, filla de Bonsenyor Malet y Bonadona, jueus de Barcelona, es convertí al cristianisme y fou batejat ab el nòm de Jaume de Pallars.

Aquèst, havía predicat y requerit moltes vegades a sa muller que dexés la lley jueva y 's convertís al catolicisme còm ell havía fet, y no volguentho fer dita Tolrana, en aquèst cas, segons les lleys y costums judaiques, el marit havía de repudiar a la muller y firmarli el document de repudi o *libellum repudii* anomenat vulgarment *guet*, prometent que res faría ni procuraría còntra la concessió de dit repudi, y obligantse a retornar el dòt y esponsalici rebut el día de les esposalles.

Pera mès bòna inteligència d' aquèst cas, estractém els documents que hem trovat en el llibre anomenat dels nòbles, del arxiu municipal.

El primer es una confessió de dita Tolrana, jueva, de havèr rebut cinc mil cincuanta sòus que havía de percibir sobre els bens de son marit y tot lo que cita el document de esposalles fet als 5 kal. octubre (27 setembre) de 1337.

Diu axís:

«Barcelona 7 idus (día 7) novembre de 1343. = Tolrana jueva filla comuna de Bonsenyor Malet y Bonadona jueus, de Barcelona, muller de Jaume de Payllars neophiti *qui ante assumpsionem sui babtismi vocabatur David de Rivipullo*, confessant bax jurament tenir la etat de passats quinse anys; fent axo de voluntat y consentiment de dit marit y pares respectius. Atenent que segons les consuetuts judaycas va contraure matrimoni ab dit Jaume Payllars *tunc judeo, nunc autem neophito*, y dit marit de consell y voluntat de David de Rivipullo, jueu de Manresa pare seu, feume sponsalici de *quinque mille quinquaginta* sous barcelonesos, segons document sponsalici fet per dit marit, escrit ab lletras ebraícas el qual entre 'ls jueus y segons les costums juevas s' anomena vulgarment caçubba . . . . confessa y regonex a dit David de Ripoll son sogre ausent, que ha sigut be y plenament pagada de quinquaginta sous que restaven pagar

dels *quinque mille quinquaginta* que dita Tolrana havia de percibir sobre 'ls bens de son marit, segons promesa, e igualment de tot lo que per ella havian de donar de provisió, vestits y demes a que 's referex el document d' esposalles confirmat per son marit devant el notari Pere Nadal de Manresa.»

El segón document fetxat a Manrèsa dos dies després del anterior, es una confirmació feta per Jaume Pallars, jueu convers a sa, *en altre temps,* muller dita Tolrana de «que no fara ni fará fer en avant» res en còntra la concessió del *libellum repudii.*

Diu axís:

«1343:—5 idus (dia 9) de novembre. = Jaume de Payllars neofit «qui ante assumptionem mei baptismi» m' anomenavan David de Ripoll, atenent que en el temps que era «in cessitate judayca constitutus» de consell, voluntat y mana. ment de David de Ripoll jueu, pare meu, vaig contraure matrimoni ab vos Tolrana jueua filla de Bonsenyor Malet jueu de Barcelona segons les lleys y consuetuts judaycas. Atenent tambe que en el temps que jo per merce de Deu «fui ad lumen xpiane religionis deventus» vaig manar y requerir moltes vegades per mi y per moltes personas a vos dita Tolrana «ut exiretis a judayca cessitate et deveniretis sicut »ego per dei gratiam devotioni, ad lumen dicte religionis »xpiane ad hoc ut ego intraveremus in ordine xpiane reli»gionis matrimonii et altissimo desserviremus in eodem or»dine toto tempore vite nostre quos quidem penis et culpis »nostris exegentibus vos dicta Tolrana facere neclexistis »immo vultis et cupitis in dicta cessitate judayca stare et »pertinaciter permanere». Y atenent tambe que jo vull de tot cor y de tota ma voluntat entrar en religio «in tota vita mea altissimo famulari». Atenent que segons dret y costum judayca vos dita Tolrana per ser ma muller, esteu bax la meva potestat y no podeu fer res sens la meva llicencia. Atenent que, segons costum dels jueus jo vos vaig donar y concedir á vos Tolrana «seu provinciali levitii judeo» procurador per axo constituit per vos «libellum repudii qui ebrayce et inter judeos guet vulgariter nuncupatur. Ate-

nent que per pacte entre mi de una part y vos dita Tolrana olim uxor mea y dit procurador per altra, vaig prometre que res faria ni procuraria ni ho he fet, contra la concessio de dit «libelli sive guet» per lo qual pot dirse que fou llegítima la dita concessio . . . . Ab testimoni d' aquest instrument públic, confirmo a vos dita Tolrana judee, olim muller mia, que jo no faré res en avant contra la concessió de dit libelli sive guet.»

CAPITOL X

SEPULTURA.—TESTAMENTS.—LLEGATS.

La mòrt d' un jueu era sentida dels parents y amics que casi eran tots els de sa classe de Manrèsa; les demostracions de dòl les fèyen els mès pròp parents, o sía els pares, els fills, els germans, mullers y marits; y consistía en vestirse de nègra les dònes, y els hòmes en tallarse la barba y els cabells.

L' entèrro es fèya sèns cap senyal de religió; era portat el cadavre a la *fossana del jueus*, detrás de Puigterrá, y acompanyantlo la parentèla y amics, tots endolats, anant al darrera algunes dònes ploroses sènse cap adorno, no mès que ab la túnica nègra y el cap descovèrt.

Al morir el pare d' una família jueua, els fills y la mare se repartien els bens que dexave; perque hèu de sapiguer que 'ls jueus no anaven depressa a dotar als fills, dòncs que entre ells hi havía la costúm de no avensar els capitals, y tot el seu afany era el de dexar a sos descendents mès aumentada la herència que havíen ells rebut de sos pares, si ho podíen conseguir; y que sos capitals fossin en major quantitat.

No obstant, hi hauria alguns casos ecepcionals, perque hèm vist nosaltres en els citats llibres dels jueus, algunes escriptures dotals còm per eczemple la de 8 idus setembre de 1311 qu' hèm copiat en la página 41, y les següents:

«1335.=Dulcia muller de Astruc de Ripoll jueu de Manresa difunt curatrix de Salomon Astruch y Jacob Astruc fills seus y hereus ab intestat de dit son pare, cobra quantitats que havía dexat dit son marit.»

«1342.—11 kal. abril (22 mars). = Isaach Baroni judeus Balagarii confi et ve vobis Barono Juceffi et Astrugo Juceffi judei filiis et heredibus universalibus Juceffi Baroni q° judei minorise fratris mei quod solvistis seu tradidisitis michi ad mei voluntatem omnes illos centum solidos barchi. quos dictus Juceffus Baroni q° pater vester, frater meus, michi dimisit seu legavit in suo ultimo testamento, ut in eo latius continetur. Et ideo etc.»

«1342.—Pridie idus desembris.=Sacell judea uxor Mahir de Tileres judei q° confi me debere vobis Geutono Salomon judeo barch. quadraginta sol. barch. restans per me vobis ad solvendum de dote quam nobis dare promisi cum Regina uxore vestra filia mea solvere a festo natalis domini proximo instanti ad unum annum. Fide Geutonus Abraam judeus genre meus et Fassa uxor eius filia mea. Et hec promitimus bajulo minorise licet absenti sub pena tercii et notari......... ex nos dicte Judee juramus per deum et decem precepta legis.=Ts. Pere Nadal y Rovent Salomon.»—Llibre del Arxiu Municipal.

En quant al que hèm dit que 'ls fills y la mare 's repartien els bens que dexave son pare y marit, respectiu, ens sèmbla oportuna la nòta següent:

«A les kalendas (día 1.er) de juliol del any 1323 Mayr Çabarra y Astruch Çabarra germans, fills de Astruch Çabarra difunt y Astruga sa muller jueua vivent y dit Mayr procurador de Astruga sa mare y Goig sa germana muller de Astrug Leonis jueu de Valls, confessan a Juseff Baró jueu de Manresa oncle seu, que 'ls ha donat tot lo que tenía en comanda de dit son pare Astruch Çabarra difunt, juntament lo que hi havía en la caxa que fou de son pare en la que hi havia tambe els llibres judaics *et quidam lapis vocatus* CAPMEU» que consideraven era una lley de pedra de gran valor.

També fèyen sos testaments e inventaris els jueus· Pera ferse cárrec de la forma en que llegaven sos bens, no hi ha mès que seguir un per un els llibres dels notaris dels sigles XIII y XIV y es veurá que, ab poquetes variants, els testaments dels jueus eran còm els dels cristiáns: y en els inventaris s' hi tròven curioses noticies de indumentaria, mobiliari y altres còses que pròu servèy farien als conrèuadors de nòstra història y de nòstra literatura, si les tinguessin a ma.

CAPITOL XI

Persecució y matansa de jueus.

La competència que havíen adquirit els jueus en tota la Espanya del sigle XIV, tenía ecsasperats els ánims no sòls del pòble, si que també de la noblèsa y del clèro que vèyen en aquèlls, un enemic irreconciliable en lo tocant als interèssos morals y materials de la nació.

No devèm entrar en detalls de la precedent afirmació que veyèm corroborada en la majoría de les històries que s' han escrit y publicat.

Ni haurá pròu en consignar que la revolució santa, que en dèyen còntra 'ls jueus, va comensar l' any 1391 en alguns pòbles de Castilla, seguint després en els estats de Aragó y València fins a la capital del nòstre principat, Barcelona, que vá presenciar a primers d' agost de aquèll any la terrible persecució d' un pòble furiós còntra els jueus, causant multitut de victimes y convertint en runes ses cases y habitacions.

Aquèsta persecució y matansa, diu un historiador (1), fou portada a cap per gent de varios oficis y condicions, atrets per el desitj del ròbo y la pillería, ostentant el fals pretest de religió.

El Call de Barcelona, que era el barri dels jueus, fou treatre en aquèlls dies de les mès bárbares y feròtges es-

(1) Piferrer.—Albúm pintoresch.

cènes que pòden surtir d' una multitut desenfrenada y delirosa del saquètj y del ròbo.

La matansa dels jueus, diu altre escriptor modèrn (1), fou molt semblant a la dels frares de nòstra època; y nosaltres afegím que 'n la primera, es sapigut, foren castigats y penjats en alta forca els culpables de la revolució y en la segona no foren haguts els insurgents de la nit de Sant Jaume; prò foren confiscats els bens dels frares y venuts còm qui diría al encant públic.

De totes maneres, una y altra de les citades kalendes barcelonines venen consignades en la història ab pàgines sagnantes y de tristos recòrds.

La matansa dels jueus del sigle XIV, en algunes poblacions de Catalunya, a mès de Barcelona, hi ha qui la retrèu per esplicar la costúm dels *fasos* en la Setmana Santa, quant van els xicots pels carrers y plasses cap a la iglesia, picant les pòrtes ab les masses y cridant *¡mòrin els jueus!*

A Manrèsa no tròvèm, ni referències, de que hi hagués la tal matansa, ni que 'ls jueus d' aquí abandonessin la ciutat obligats per aquèlla persecució.

No mès se sab, que al promulgarse la reyal orde que obligava als jueus portar una senyal en ses vestidures pera que fossen coneguts còm a tals, els Consellers de la ciutat, varen decretar que tots els jueus y jueues de Manrèsa es posessin uns senyals en el vestit, seguint la costúm antigua.

Aqucsta disposició fou en 1421, trènta anys després dels successos de Barcelona, Lleyda y Giròna.

(1) **Balaguer.—Historia de Cataluña.**

CAPITOL XII

Els jueus de Cervera conviden als de Manrèsa a les ecsequies del rey Joan II.—Celebració de dites ecsequies.—Jueus convertits. — Apellidos que 'ns llegaren.

Es una pròva de que varen continuar els jueus a Manrèsa el que al ocorrer la mòrt de Joán II (1479), els jueus de Cervera varen convidar als de Manrèsa y altres llòcs, pera la celebració dels funerals o ecsèquies fúnebres que volíen tributar els d' allí, a fi de acreditar la fidelitat y amor que teníen a la corona.

A títol de curiositat referím aquèlls funerals, que no sabèm si els jueus de Manrèsa també celebraríen, prò que per sa originalitat val la pèna de que sía coneguda.

Diuen les cròniques de aquèlla població (Cervera) que el dimars 9 de febrer del any 1479 se reuniren en la Sinagoga tots els jueus de Cervera y els representants dels pòbles; y que vestits, els uns de sacs y els altres de gramalles y capiròts nègres, sortiren en processó anant al devant la bandera judaica que portava el mès vell de la Aliama; seguíen una vintèna de nòys jueus ab un ciri nègra cada hu; les banderes y estandarts de les altres juderíes convidades; quatre hòmes bòns (*homo bonos*) anomenats els *rabins* ab antorxes de dèu palms de llarc y groxudes a proporció—de manera que les tenien de agafar ab

les dugues mans -, seguíen sis hòmes, judicats per els honrats, que portaven un ataud cubèrt de négra y al sobre un panyo de sèda ab les armes reyals al centre y altres escuts a les puntes; y per fí hi anaven hòmes, dònes y nòys psalmodiant y plorant segóns costúm en tals cassos.

Axís ordenats, aturantse de tant en tant pera entonar els psalms y cántics de son ritu, donaren la vòlta per alguns carrers y plasses de la vila, retornant la processó a la Sinagoga aon se feu l' acte de commemoració y despido.

Decretada la absoluta espulsió dels jueus del territòri espanyòl per en Ferran, a darrers del sigle xv, molts de aquèlls es convertiren al cristianisme y es quedaren a Manrèsa dexantnos una munió de apellidos que son d' aquèlla procedència; dòncs que, si be els primers jueus que vingueren a Manrèsa era gent intrussa y odiada per ésser de familia proscrita que caminava esma perduda per el mon, sufrint els ultratjes y el desprèci de tothòm, després eran considerats còm a llegítims habitants de Manrèsa; y encara que teníen les seves creèncíes y les seves costúms, molt diferentes de les dels altres y habitaven en un barri separat, còm hèm vist anteriorment, ja no se 'ls tenía òdi, ni se els despreciava, sino que eran considerats en la societat, còm un element de vida comercial per lo característic de les relacions que sosteníen ab els altres ciutadans. Y els fills d' aquèlls que ja eran fills de Manrèsa, varen ésser mès tolerats encara, y després es feren cristiáns y foren regoneguts còm a tals y adquiriren els matexos drèts de ciutadanía que 'ls dexava gaudir de les llibertats y de la preponderancia y enriquiment de les families cristianes.

ACABAMENT

Resumint tot lo qu' hèm dit en aquèsta conferència, fèm constar: Que l' estada dels jueus a Manrèsa fou per espay de molts sigles, y ho acrediten els llibres que tením en els arxius, el call aont vivien, o *grau dels jueus*, y la fossana aont els enterraven, detrás de la montanya de Puigterrá: que teníen establèrta la seva Sinagoga y la Aljama pera la vida social, religiosa y civil; que teníen ses escòles, ecsercíen les arts y oficis, cultivaven les ciències, la poesía y la música; observaven rigurosament ses costúms isrealites: y per fí, que encara que teníen ses creències en diferent sentit dels cristiáns, no eran odiats ni perseguits, ans al contrari, éssent els hòmes dels tresors y dels diners, els era permès fer sos tractes y contractes ab els cristiáns, y aquèstos no es donaven vergonya d' acudir als jueus, ab les salvetats de la lley, quant teníen falta de diners, encara que 'ls rebessen a bòn prèu.

Hèusaquí els punts principals de la vida y estada dels jueus a Manrèsa que jò no us he sapigut esplicar de la manera que vosaltres merexèu.

Vos dono grans mercès de la vòstra atenció y benevolència per mi inmerescuda.

No 'm queda altre còsa per dirvos sino ¡A revèure! ¡Visquèu molts anys!

J. Sarret y Arbós.

APENDIX I

Joannes Luppi de Boyl expensor domus incliti domini infantis Jacobi; illustríssimi domini Alfonsi bone memorie regis aragonie filii, dei gratia comitis Urgelli et vicecomitis agaren. Attendens quod dictus Inclitus dominus Infans Jacobus, confessus fuerit se debere vobis Juceffo Baroni judeo minorise mille sol. barc. cum littera sua patente et sigillata in dorso sigillo cereo ipsius domini Infantis cuius tenor talis est:

Nos infans Jacobus illustrissimi domini Alfonsi bone memorie Regis Aragonie filius, dei gratia comes Urgelli et vicecomes Agaren. facemus debere vobis Juceffo Baroni judeo civitatis minorise mille solidos barchinonensis, quos nobis gratuiter tradidistis. Promitentes vobis eos solvere, vel cui loco vestri volueritis, cum inde fuerimus requisiti. In cuius rei testimonium presentes nobis inde fieri jussimus nostro sigillo munitas. Dat. minorise tertio idus octobris anno domini millessímo. ccc. quadragessimo primo. Vid. Fa.;

Ideo attentis predictis promitto vobis dicto judeo, quod si dictus dominus Infans non exsolverit seu exsolvi fecerit predictos mílle solidos ad voluntatem vestram ego cum a nobis seu ab aliquo pro parte nostra fuero requisitus tradam et exsolvam vobis de bonis dicti domini Infantis, vel de bonis meis propriis, que per inde nobis obligo, mille solidos supradictos.

Testes: Simon de Arnús de domo dicti incliti domini Infantis et Petrus Barriach.=Llibre del Jueus.—Arxiu Municipal.

APENDIX II

Infant Jaume primogenit del rey, als Veguers y batlles de Barcelona, Vilafranca y altres, presenta la carta següent:

Jacobus dei gratia Rex aragonum Valencie Sardinie et Corsice comesque barchinone ac Sancte romane ecclessie vexillarius amirantus et capitaneus generalis. Dilecto nostro Vicario Barchinone et vallensis, aliisque officialibus nostris vel eorum loca tenentibus, salutem et dileccionem. Ex parte aljame judeorum barchinone et eius collecte propositum extitit coram nobis quod aliqui xpiani conveniunt dictos judeos coram eclesiasticis judicibus super usuriis quas ab eis receperunt licet dictas usuras receperint juxta utum et ordinationem nostram et predecessorum nostrorum unde cum talia fiant manifeste indiminucionem juris et jurisdiccionis nostre Idcirco vobis expresse dicimus et mandamus quatenus jamdíctos judeos nostros non permitatis ab aliquibus molestari seu conveniri coram quibuscumque judicibus eclesiasticis vel secularibus, super usuris quos juxta utum et ordinationem nostram et predecesorum nostrorum eos inveneritis recepisse Immo laycos quoscumque dictos judeos super dictis usuris convenentes vel molestantes capiatis, et eos inde puniatis, taliter quod aliis similia molestare volentibus sit exemplum. Dat. Dertuse xv kal. madii anno domini m° ccc° xviij.

Y mana dit infant que compelèxin als deutors del jueus a satisfer lo que sia de rao y que els oficials del bisbe de barcelona no molestin a dits jueùs si aquèstos proceèxen segóns el manament y ordinacio del rey. Dada en Dertuse, 2 idus (día 12) janer 1318.

Aquesta lletra fou registrada en el llibre dels jueus a instancia dels jueus de Manresa y el nunci de la Aljama de Barcelona.

APENDIX III

Juceffus Baroni, Astrugus Juceffi filius eius, David de Rivipullo, Vitalis Astrugi adreti, Abamarius Salomonis, Parlonus Caravida, Zarchus Çabarra et Iacobus Astrugi de Rivypullo judei habitatores minorise, constituti personaliter in domo vocata scola ebrayca, in qua convocati ad infrascrípta et congregati sumus more solito et prout aljama judeorum convocari est assueta. Attendentes quod dominus rex scripsit nobis per suam litteram papiream et patentem ac sigillo cereo ipsius domini Regis sigillatam cuius littere tenor talis est:

Petrus dei gratia rex Aragonum Valencie Sardinie et Corsice comesque barchinione Aljamejudeorum minorise gratiam suam. Quia pro guitacione familie et provisione domus nostre pecuniam valde necessariam habemus et velimus a vobis et aliis aljamis judeorum tam barchinone quam aliis que de collecta sua erant habere mutuum Triguinta mille solidos barchinone de presenti videlicet duodecim mille solidos medietatis tributi quam in proximo lapso festo nativitatis domini nobis exsolvere debuissetis, et decem et octo mille solidos ex-quantitate subsidii quod a vobis et adictis aliis aljamis de proximo intendimus postulare. Quorum quidem tributi et subsidii compartimentum pro nunc omissimus facere donec prius de facultatibus cuiuslibet dictarum aliamarum fuerimus plenius informati Idcirco nobis dicimus et mandamus ex certa sciencia, sub pena corporis et bonorum quatenus visis presentibus constituatis ex vobis unum aut duos sindicos qui habentes plenum posse ad hoc accedendo illico barchinonam, se obligent et obligare debeant, una et insolidum cum aliis sindicis dictarum alíamarum per habendis et recipiendis mutuo vel aliter dictís triginta milibus solidos intus dictam civitatem ubi dictos alios sindicos esse mandavimus hac de causa taliter quod ad longius XXVI die mensis januarii proximo instantis habere valeamus indubie intus civitatem Valencie dictis

triginta milia solidos Et hoc mutare vel deferre minime presumatis si nostram indignationem cupitis evitare alia baiulo dicte civitatis vel eius locuntenenti mandamus tenore presentium firmiter et expresse ut vos....... ad constitutionem dicti sindici quam obligationem faciendam per dictis triginta mille solidos compellant forciter et districte in personis pariter et in bonis. Nos vero partem vos solvere contingentem in dictis decem et octo mille solidos faciemus in compoto recipi per collectorem subsidii quam primo a nobis ut predicitur postulandi. Dat. Valencie Pridie kalendas januari anno domini millessimo trescentessimo quadragessimo primo.

Ideoque volentes et cupientes dicto mandato regio humiliter et cum ea qua convenit reverentia obedire, constituimus et ordinamus certos et speciales ac indubitatos sindicos actores et procuratores nostros et ipsius aljame nostre, vos Baronum Juceffi filium mei dicti Joceffi Baroni et Rovent Salomonis judeos dicte civitatis ad tractanda, procuranda dirigenda et efectualiter peragenda ea omnia et singula, que nos facere complere obligando permitere ac etiam contribuere teneremus et debemus juxta tenorem et mentem littere regie supradicte Nos enim et unusquisque nostrum promittimus notario subscripto tanquam publice persone, hec a nobis et aquolibet nostrum legitime stipulanti nomine nostro et omnium illorum quorum interest vel intererit aut interesse poterit seu debebit, nos et quilibet nostrum habere perpetuo ratum etc, sub obligatione bonorum nostrorum et cuiuslibet nostrum Quod est actum xiiij kal. februarii anno predicto.

Testes, Franciscus Rubei et Berengario de Pinosio cives minorise, ac Vitalis Bonjuha, et Gentonus Abrae judei.

1342.—4 kal. juny.=En presencia del not.° Pere Nadal y testimonis la Aljama dels jueus de Manresa convocada y congregada «in quadam domo vocata Sinagoga judeorum minorisse» elegiren sindic procurador a Vital Astrug Adreu jueu de Manresa pera pagar al cambiador de Barna. 18,000 sous que va entregar al senyor rey per part de la Aljama de Manresa.

(Llibre dels jueus.—Arxiu Municipal.)

APENDIX IV

1343.—4 nonas (dia 2) janer.

Petrus dei gratia rex Aragonum Valencie, Sardinie et Corsice comesque barchinone, aliama judeorum minorise, gratiam suam, quod pretextu exeqution is quam facimus et viriliter intendamus continuare in partibus rossilionis et ceritanie, adversus Jacobum de Maiorice, vassallum nostrum, nobis rebellem, non nullas et varias expensas subire nos opportuit et opportet, ob quod avobis, et ab aliis aljamis judeorum terre nostre subsidium convenit postulare. Propterea vobis dicimus et mandamus expresse quatenus subveniatis nobis ratione pretacta de sex mille quingentos solidos barchinone de quibus respondeatis loco nostri fideli de domo nostra Petro Muntanyoni collectori per nos ad hec deputato, vel cui voluerit loco sui videlicet de medietate ipsorum per totum mensem madii proximum instantem, et de reliqua medietate per totum mensem septembris, continue subsequentem Alia per presentes firmiter jungimus dicto Petro Muntanyoni, qui ad hoc in personis et bonis vos compellat fortiter et districte. Dat. Cesarauguste, IIIJ nonas januari anno domini M.° CCC° XL IIJ.

(Llibre dels jueus.—Arxiu Municipal.)

APENDIX V

Petrus dei gratia rex Aragonum Valencie Maiorice Sardinie et Corsice, comesque barchinone Rosilionis et Ceritanie Fideli suo Petro Muntanyonis collectori questiarum subsidiorum tributorum et aliarum demandarum aljame judeorum barchinone, et aljamarum infrascriptarum Salutem et gratiam. Cum Aljame judeorum regni Aragonie Valencie et Comitatus barchinone juxta ordinationem per nos factam de voluntate dictarum aljamarum solvere teneantur anno quolibet nobili et dilectis Petro vicecomitis insule Consiliario et Jasperto de Creguraro auditori nostris sexcentas libras barchinone scilicet dicto vicecomiti quingentas libras, eo quare est defensor et promotor negotiorum dictarum aljamarum. Et dicto Jasperto centum libras, ut assessori ipsius vicecomitis, et juxta subsidium per nos postulatum aljamis predictis, aljama judeorum barchinone solvere teneatur in dictis sexcentis libras septuaginta libras sexdecim sol. octo denarios barchinone, aljama judeorum Minorise xij ₰ vii sol et vi denarios, aljama Villefranche xxxi ₰ xvii ₰ vj denarios, aljama judeorum Tarrachone et Campi decem libras xij solidos vi denarios, aljama judeorum Tarrega et Villagrase xxxv ₰ viii solidos iiij dros, aljama jndeorum Montis albi xxj ₰ et aljama judeorum Ilerde xiiij ₰ iij sol. et iiij barchinone Id circo nobis dicimus et mandamus quatenus in prima solucione per dictos judeos fienda de subsidio predicto, per nos dictis aljamis postulato, petatis et exhigatis a predictis nominatis aljamis ultra dictum subsidium quantitates pecunie supradictas, de quibus respondeatis dictis Vicecomiti et Jasperto de Creguraro, prout superius continetur, compellendo dictos judeos in personis et bonis ad hec fortiter et districte. Nos enim mandamus vicariis, bajulis et aliis officialibus nostris vel eorum loca tenentibus, quod super compulsione predicta

prestent vobis quotiens requisiti fuerint consilium auxilium et juvamen. Dat Valencie vj kal januarii anno dom. M° ccc° XL vj°.

(Llibre dels jueus.—Arxiu Municipal.)

Fixarse ab l' ordre de les aljamas y l' importancia de cada una per lo que havian de tributar.

Als jueus que volian venir a establirse en la ciutat se 'ls feya pagar un tant de *trahut* o subsidi, lo qual havian de determinar els secretaris de la Aljama encarregats de fer les talles.

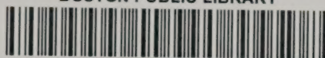
ADVERTENCIES

La fidelitat dels datos qu' hèm aportat en el present llibre queda abonada ab la cita dels arxius ahont es tròven, y que facilment es pòden vèure.

El text llatí dels documents, hèm procurat copiarlo tal còm se llegèix en els matexos.

Es veritat que 'l tema del llibre es prestava a ferlo mes voluminós, ab comentaris, prò no ho hèm volgut fer en gracia a la economía, ya que el nòstre principal objecte es hi ha sigut sempre, facilitar datos autèntics als historiaires que no tenen a ma els documents ni els es familiar la lectura d' aquèstos.

INDECS

BOSTON PUBLIC LIBRARY
3 9999 08743 262 9